

Kırım Hanlığında Köle Kaynak Noktaları, İstihdam Alanları ve Köle Azat Etme Yöntemleri

Şahin Kılınc*

(ORCID ID: 0000-0003-1189-679X)

Makale Gönderim Tarihi

20.10.2019

Makale Kabul Tarihi

26.12.2019

Özet

Çalışmamız, Osmanlı Devleti'ne tabi Kırım Hanlığı'nda kölelerin elde edildiği sahalara, kölelerin etnik menşeleri, sosyal ve iktisadi hayattaki rolleri ve özgür kılınma yöntemleriyle ilgilidir. Konuyla ilgili literatürden geniş ölçüde yararlanılmış, ancak ana kaynak olarak Kırım kadı defterlerine başvurulmuştur.

Başlangıç kısmında köle isminin çeşitli dillerdeki yansımalarına yer verilmiş, kölelerin sıfatları ve fiziki görünümleri hakkında Kırım kadı defterlerinde yer alan tasvirlerden yararlanılmıştır. Müteakiben Hanlığın bölge civardaki komşularına köle temin etmek için yapılan akınlar incelenmiş, ana kaynaklarda kölelerin milletleri ile ilgili veriler tespit edilmiştir. Kırım Hanlığında kölelerin istihdam sahaları, yaşam koşulları, efendileri ile ilişkileri, ekonomik değerleri ve diğer ürünlerle mukayesesi çalışmanın değindiği önemli noktalardandır. Son bölümde ise köle azat etme yöntemleriyle ilgili veriler ele alınmış ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Köle, Azat Etme, Kadı, Kırım, Akın, Sicil, Hanlık

Slave Resource Points, Employment Areas and Slave Emancipation Methods in the Crimean Khanate

Abstract

The study is related to the areas where slaves were obtained in the Crimean Khanate, which is vassal state for the Ottoman Empire, ethnic origins of slaves, their roles in social and economic life and methods of emancipation. The

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, sahinakilinc18@gmail.com.

literature on the subject has been extensively utilized, but the Crimean kadi registers have been used as the main source.

Initially, the name of the slave was reflected in various languages and depictions in the Crimean kadi registers were used for information about the adjectives and physical appearance of the slaves. Then the raids to provide slaves to the neighbors of the Khanate region were examined and the data about the nations of the slaves were determined in the main sources. The employment areas of the slaves, living conditions, relations with their masters, economic values and comparison with other products in the Crimean Khanate, are important points of the study. In the last section, data on slave emancipation methods are discussed and analyzed.

Keywords: Slave, Emancipation, Kadi, Crimean, Raid, Registry, Khanate.

Giriş

Eski çağlarından itibaren insanlığın sosyal ve ekonomik hayatında yer alan kölelik yakın zamanlara kadar sürmüş önemli bir uygulamadır. Günümüzde insanlık suçu olarak kabul edilen bu uygulama hemen hemen bütün toplumlarda görülmüştür. İslam toplumlarında savaş meydanlarında ele geçirilen, komşu kabileler arasından veya doğrudan ailelerden satın alınarak elde edilen erkeklere köle, kadınlara cariye denilmiştir. Esir edilen ve herhangi bir hürriyetleri bulunmayan bu köleler efendisinin belirlediği şartlarda yaşamlarını sürdürmüşler, toplumsal konum bakımından hür insanların alt tabakasında yer almışlardır. Toplumsal hayatta eşya veya mal gibi görülen köleler satılabilmekte, kiraya verilebilmekte veya gelecek kuşaktaki ailelere miras olarak bırakılabilmekte idiler.¹

Köle ve cariyeler sosyal hayatta aile isimlerinin dışında, farklı isimler ile anılmışlardır. Türkçede erkek köleler için “Kul”, “Bende”, “Halayık” ve “Esir” ; kadın köleler için ise “Cariye” ve “Odalık” tabirleri kullanılmıştır. Farsça’da farklı olarak erkek köle için “Gulam”, kadın köle için “Kenîz”; Arapça da erkek köleler için “Abd”, “Rakik”, “Memlûk”, “Kınn”, “Rakabe”, “Vasîf” ve “Milkü’l-yemîn” tabirlerine rastlanmaktadır.

¹ İzzet Sak, Şer’iyye Sicillerine Göre Sosyal Ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1992, s.6.

Kadınlar için de aynı sıfatların müennesleri kullanıldığı gibi, “Eme” ve “Gurre” kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.²

Kırım kadı sicillerinde de köleler birçok farklı isim ile kayıt edilmiştir. Erkekler “Kazak”, “Gulâm”, “Çora”, “Esir”, “Abd-i Memlûk”, “Memlûki”, “Gulam-ı Memlûk”, “Değirmenci”, “Çoban”, “Odman”, “Müdebbir” ve “Köle” gibi tabirler ile anılırken kadınlar için “Cariye”, “Devke”, “Devkecik”, “Bike”, “Cariye-i Memlûke”, “Çengi Kız”, “Müdbire” ve “Habeşşiyê” gibi sıfatlar kullanılmıştır.³ Kölelerin isimlendirilmesi ve sıfatlandırılmasında fiziksel durum, yaş, cinsiyet özellikleri ve günlük yaşamdaki uğraşların dikkate alındığı gözlenmiştir.

Çora, küçük erkek köleleri, gulâm ve memlûk ise ergenliğe giren erkekleri, devke ise genç kızları ifade etmektedir. “Kazak” sıfatının civar bölgede yaşayan yersiz ve yurtsuz insanlar için mi, etnik bir tanımlama için mi yoksa hususi kölelik türünü ifade etmek için mi kullanıldığı tespit edilememiştir. Savaşlarda elde edilen Kazaklar, köle statüsü ile Kırım’da birçok alanda kullanılmıştır. Abd-i Abık ve Abd-i memlûk sahiplerinden kaçan köleleri, “Çoban” ve “Değirmenci” ise yaptığı işi ifade etmektedir.

17 Numaralı Kırım kadı sicilinde erkek ve kadın kölelerle ilgili tasvirî ifadelerle ilgili birkaç örnek aşağıda gösterilmiştir.

1. Rusiyü’l-mille orta boylu sarışın ela gözlü dogma Nilpare nâm câriye
2. Koyun gözlü kumral kaşlı uzun boylu Macariyyü’l-asıl Makloş nâm kazak
3. Koyun gözlü kumral kaşlı kayık burunlu orta boylu Rusiyü’l-asıl Anuşki b. Abdullah nâm adlı cariyê
4. Koyun gözlü kumral kaşlı düz burunlu kök dişli? Rusiyü’l-asıl Maroş nâm cariyê
5. Koyun gözlü kumral kaşlı uzun boylu Moskoviyü’l-asıl Doñçura nâm kazak

² M. Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “ Köle “, *İslam Ansiklopedisi*, C.26, 2002, s.237.

³ Sema Aktaş Sarı, 3a-3b Numaralı 1648-1679 Tarihli Kırım Kadıasker Defterlerine Göre Kırım’da Sosyal ve Ekonomik Hayat, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s.40.

1. Kırım Hanlığının Köle Kaynakları

Köle tarih boyunca Karadeniz havzasının ticari ve ekonomik hayatının en önemli unsurlarından biri sayılmıştır. Bizans döneminde de bu bölgede köle ticaretin aktif olduğu ve İtalyan koloniler tarafından yönetildiği araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Elde edilen köleler Avrupa'nın çeşitli ülkelerine sunulmuştur.⁴

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'i Türk gölüne çevirdiği dönemde de köleliğin ticari ve ekonomik hayattaki yeri aynı oranda varlığını korumuştur. Özellikle 16. Yüzyıldan itibaren batı sınırında oluşan sert direnç, Osmanlı'yı Karadeniz bölgesindeki köle kaynaklarına sevk etmiştir. Bu çerçevede kölelerin temini ve imparatorluğa sunulmasında başrolde Kırım Hanlığı yer almıştır.⁵ Kırım hanlarının komşu ülkelere yaptığı akınlar ve çapul hareketleri hem hanlığın hem de imparatorluğun köle istihdamını ve ekonomisinin kaderini belirlemiştir.

Kırım Hanlığı bölgede tarih boyunca var olan ticaret geleneğini devam ettirmiştir. Hâkim güç olduğu evrede özellikle köle temininde ve ticaretinde büyük rol oynamıştır. Müslüman olan Hanlık bölgede bulunan Müslüman olmayan devlet ve toplulukları potansiyel düşman olarak algılamış ve en önemli köle temin yerleri olarak görmüştür. Rus, Kazak, Gürcü, Çerkez ve Polonya gibi komşularından büyük miktarlarda köleler temin etmiştir.⁶

Kırım akıncıları köleleri Osmanlı Devleti'yle beraber Avrupa'da girdiği savaşlarda veya komşularına yapmış oldukları ani akınlar ile ele geçiriyordu. Hanlığın Batı'da Osmanlı'ya destek olarak girdiği

⁴ Detaylı bilgi için: Charles King, *The Black Sea*, Oxford University Press, New York, 2004.

⁵ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul, 2017, s. 345.

⁶ Hanlığın akın ve çapullardan elde ettiği köleler genellikle bu bölgelerden ele geçirilmiştir. Zeynep Özdem, *Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 2010, s. 92. Zübeyde Güneş Yağcı, " Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasal ve Ekonomik Tesirleri ", *Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800)* Ed. Volodimir Melnik, Mehmet Alpargu, Yücel Öztürk, Muhammed Bilal Çelik, Çamlıca Basım Evi, İstanbul 2015, s. 397.

mücadelelerde, Macar, Boşnak ve Eflak'lı köleleri ele geçirdiği bilinmektedir.⁷

Kırım Hanlığı'nın komşu devlet ve kabilelerine yaptığı akınlardan elde ettiği köleler Hanlığın ekonomik kaderini belirlemiştir. Hanlık bölgedeki en etkin güçlerden biri olduktan sonra ekonomik düzenini bu yapıya göre ayarlamıştır. Akınlardan elde edilen kölelerin miktarları Hanlığın sosyal ve siyasi yaşamında da etkili oluyordu. Seferlerde herhangi bir aksilikte elde edilecek kölelerin sayıca azlığı Han'ı zor duruma sokabilirdi. Akınlara için kurduğu askeri düzenlerde, kölelerin taşınması için yedek atlar bulundurulurdu. Kölelerin muhafazası için ayrıca hususi kayışlar taşınırdı. Askerlerin akınlara katılma hevesleri, etmeyi hayal ettikleri köle miktarları ile ortaya çıkardı.⁸

Kırım Hanlığı'nın yaptığı akınlara ve seferlerden elde ettiği köle miktarları birçok araştırmacıya göre değişmektedir. Kırım Hanlığının köle kaynağı olarak gördüğü Polonya bölgesine yaptığı akınlara ve seferler dönemin siyasi durumuna göre şekillenmektedir. Mengli Giray'ın Lehler ile 1511 yılında olan dostluk anlaşmasına kadar belirli akınlara düzenlemiş olduğunu biliyoruz. 1511 yılında yapılan anlaşmada Leh tarafı akınlara durdurmak için 15 bin altını Kırım Hanlığına vermeyi taahhüt etmiş fakat vermesi gereken miktarı ertesi sene göndermediği için Kırım Hanlığının akınlara tekrar maruz kalmıştır. 1564 yılında Lehistan'ın doğrudan Osmanlı'ya gönderdiği şikâyet mektubunda Han'ın bu akınlara dile getirmiştir. Osmanlı Devleti, Lehlerin şikayeti karşısında Han'a gönderdiği mektupta leh tarafına yapılan akınlara son vermesini istemiştir. Ayrıca bu akın sonucunda bölgede satılan kölelerin Kili ve Akkerman Sancakbeyleri tarafından toplanarak, din değiştirmemiş olanların para karşılığında Leh bölgesine gönderilmesini istemiştir. Kırım Hanlığı 1621 yılında Osmanlı Devleti'ne destek olarak katıldığı Hotin savaşında 25 bin leh elde ettiği kayıtlarda yer almıştır. Kırım Hanlığının leh üzerine yapmış olduğu akınlara hanlığın zayıfladığı

⁷ Kırım Kadı sicillerinde bu bölgeden gelen birçok köle bulunmaktadır. Öyle ki Hanlığın Boğdan üzerine yaptığı bir seferde Müslüman bir insanın köle yapılarak Kırım şehrine getirildiği kadı sicilli defterine yansımaktadır bks. Fırat Yaşa, 67 A 90 Numaralı (*Dördüncü Cilt*) 1061-1062 Tarihli *Kadıasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Sakarya Üniversitesi S.B.E. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014.

⁸ Yağcı, Köle Akınlara Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri, s. 393-418.

döneme kadar sürmüştür. Polonya bölgesi, hanlığın en önemli köle kaynaklarından biri olarak dikkat çekmiştir.⁹

Kırım Hanlığı'nın diğer köle kaynağı Rus bölgesi olmuştur. Erken dönemlerden itibaren İmparatorlukta var olan kölelerin çoğunluğu Rus coğrafyasından tutsak edilmiştir. 1558 ile 1596 yılları arasında Rus coğrafyasına otuz büyük akın yapıldığı düşünülmektedir. 1614 yılında her Tatar askerinin akın dönüşünde 5 ile 10 arasında köle elde ettiği bilinmektedir. İnalçık, 17. Yüzyılda Rus kaynaklarından elde ettiği bilgilere göre 1607-1645 yılları arasında 126.840 kölenin ele geçirildiğini araştırmasında sunmuştur.¹⁰ Kırım Hanlığı'nın akınları sonucunda 1659'da Konotop önünde Ruslardan 30 bin ve 1660 yılında 50 bin esir elde edildiği kaynaklarda geçmektedir. 1736 yılında ise Ukrayna'dan 30 bin esir elde edildiği ifade edilmektedir.¹¹

Hanlığın köle elde ettiği bir diğer önemli kaynak ise Çerkez sahası olmuştur. Kırım Hanlığı'nın bölgede uyguladığı siyasete göre akın rotasını belirlediği bilinmektedir. Hanlık, Moskova ile olan ilişkilerini düzene soktuğunda, Çerkezleri hedef almaktan kaçınmamıştır. Çerkezlerin, Kırım Hanlığına ve Osmanlı Devletine karşı yapmış oldukları saldırılar ve şehirlere vermiş oldukları tahribatlar bu akınların doğal bir diğer nedenidir. Bunun neticesinde Hanlık, Çerkezlere sayısız akınlar yapmış hatta vergi olarak senede binlerce Çerkez'i köle olarak temin etmiştir.¹²

Başarılı geçen esir akınlarından sonra, kölelerin satışı yapılması için esir tüccarlarına haber verilmektedir. Kölelerin diğer şehirlere dağılmasında ve köle ticaretinden ekonomik kazançlar sağlamasında önemli nokta olan bu evre zahmete girilen onca emeğin karşılığını alma vaktidir. Hanlık kendi bünyesinde lazım gelen esir miktarlarını belirleyerek bölgesinde tutarken geri kalan kısmı İmparatorluk

⁹ Yağcı, Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri, s. 399-401.

¹⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", Doğu Batı Makaleleri II, 2008, s. 147.

¹¹ Zübeyde Güneş Yağcı, "İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607)", *History Studies International Journal Of History*, S.3, C.2, 2011, s. 375-377.

¹² Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı için Kafkasya'daki köle kaynakları bkz. Zübeyde Güneş Yağcı, "Köle Kaynağı Bakımından Kafkasya'nın Önemi", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.71, 2015, s. 429-444.

coğrafyasının istihdam sahasına sunmaktadır. Gerçekleştirilen bu ticaret sonucunda hanlık, ekonomik, sosyal ve siyasi anlamda refaha ulaşmaktadır. Kırım yarımadasının özel kentleri ise bu ticarete ev sahipliği yapmaktadır. Azak ve Taman, Kafkasya'dan elde edilen kölelerin toplanma yeri olarak dikkat çekerken, Kefe şehrinde ise Polonya ve Rusya bölgesinden ele geçirilen esirler toplanmaktadır. İmparatorluğun başkentine sunulacak olan köleler Kerş ve Kefe limanlarından yola çıkmaktadır.¹³ Bu liman kentleri dışında, Gözleve şehri de kölelerin toplanması ve taşınmasında kilit rol oynamaktadır. Ayrıca Köstence, Balçık ve Kili gibi şehirlerden de köleler taşındığı bilinmektedir.¹⁴

Çalışmanın ana kaynakları olan Kırım kadı sicillerinde kölelerin etnik kökenleri belirtilmektedir. Özellikle köleler tasvir edilirken dış özelliklerinin yanında milliyetleri de tanıtılmıştır. İncelenen sicillerde kölelerin geldikleri noktaların genellikle, Rus, Gürcü, Çerkez, Abaza, Kazak, Eflak, Boğdan ve Macar vilayetleri olduğu görülmektedir.¹⁵

2. Kırım Hanlığında Kölelerin Sosyal Yaşamları ve İstihdam Alanları

Baron De Tott kölelerin sosyal hayatta bazı haklara sahip olduklarını eserinde belirtmektedir. Kölelere iyi muamele edilmesi gerektiğini ifade ederken, sahibinden memnun olmayan esirlerin farklı bir efendiye satılabileceğini vurgulamıştır.¹⁶ Bunların dışında köle, sahibinin dilediği şekilde yaşamakta ve istediği iş kolunda istihdam edilmektedir. Kölelerin yaşam koşulları ise sahibinin bulunduğu zenginliğe ve sahibinin davranış

¹³ Yücel Öztürk, Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1600), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Ekim 2014, s. 510.

¹⁴ Yağcı, İstanbul Gümrük Defterine Göre Karadeniz Köle Ticareti, s. 379.

¹⁵ Detaylı bilgi için bkz. Fırat Yaşa, *67 A 90 Numaralı (Dördüncü Cilt) 1061-1062 Tarihli Kadıasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Sema Aktaş Sarı, *3a-3b Numaralı 1648-1679 Tarihli Kırım Kadıasker Defterlerine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Mehmet Caner Çavuş, *67 A 90 Numaralı (Onuncu Cilt), 1077-1080 (1666-1670) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1-70 Varak)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019. Fatma Şahin, *67 A 90 Numaralı (On Birinci Cilt), 1077-1078. (1667-1667) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

¹⁶ Baron De Tott, *Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar*, Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul, 1970, s. 74.

şekillerine göre belirlenmektedir. İslam dini kölelere iyi davranılmasını buyurmuşsa da Kırım toplumunda bunun aksine davranışlar görülmüştür. 1540 yılında Kırım'a gelen Litvanya elçisi Vaclovas Mikalojaits, bölgede bulunan kölelerin yaşam standartlarının çok düşük olduğunu ifade etmiştir. Kölelerin gündüzleri zincirler eşliğinde çalışmak zorunda kaldığını vurgularken ayrıca verilen yemeklerin kalitesizliğine de değinmeden geçmemiştir.¹⁷ Kırım bölgesine gelen köleler bu tarz davranışlara maruz kalmamak için geçmişini hakkında yalanlar söylemektedirler. Kendi ülkesinde önemli isimlerden biri olduğunu dile getirerek sahibi tarafından iyi davranılmasını ummaktadırlar.¹⁸ Bölge'ye gelen seyyahlar kölelere kötü davranışların bunlarla sınırlı olmadığını belirtirken ayrıca kötü sözlere maruz kaldıklarını gözlemlemiş ve sahibi tarafından şiddet gördüklerine dair izlenimlerini de eserlerinde tasvir etmişlerdir.¹⁹

Kırım'da köleler hayatlarını genellikle sahibiyile beraber evin içinde veya evin ayrı bölümünde oluşturulmuş odalarda sürdürmüştür. Yetişkin erkekler evin dış bölümünde kazak odası adıyla bilinen bölgede yaşamlarını idame ettirmişlerdir. Erkeklerin bu bölümde yaşama sebebi ise evin içerisinde bulunan kadınların daha özgür hareket edebilmesine olanak sağlamak içindir.²⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelerin zanaat gereken dokumacılık gibi iş kollarında çalışabildiği gibi vasıfsız ev işlerinde günlük görevlerini yerine getirmekte olduğunu görüyoruz.²¹ Kırım Hanlığı'nda da köleler benzer uygulamalarda yer almıştır. Hanlığın içinde yer alan kölelerden kadınların genellikle evin günlük işleriyle uğraştıkları görülmektedir.

¹⁷ Natalia Krolikowska-jedlinska, *Social Status, Living conditions, and Religiosity of Slaves From The Lands of The Polish-Lithuanian Commonwealth in The Crimean Khanate in The 17th Century*, Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret-Esaret-Yaşam, Ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan, Tezkire yayınları, İstanbul, 2017, s. 287-288.

¹⁸ Fırat Yaşa, "Desperation, Hopelessness, and Suicide: An İntial Consideration of Self-Murder by Slaves in Seventeenth-Century Crimean Society", *Turkish Historical Review*, S.9, 2018, s. 203.

¹⁹ Fırat Yaşa, *Bahçesaray (1650-1675)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2017, s. 181.

²⁰ Yaşa, *Desperation, Hopelessness, and Suicide: An İntial Consideration of Self-Murder by Slaves in Seventeenth-Century Crimean Society*, s. 201.

²¹ Yücel Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeliğini Rolü ve Hacmi ", Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret-Esaret-Yaşam, Ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan, Tezkire yayınları, İstanbul, 2017, s. 32-33.

Erkekler ise evin işleriyle ilgilenebilirken ayrıca sahibinin hayvanı var ise çobanlık, toprağı var ise tarımcılık işleriyle meşgul olmaktadır. Ayrıca köleler; esnaf çıraklığı, hizmetçilik, çocuk bakıcılığı ve ticaret işleriyle uğraşmaktadırlar. Bu bakımdan köleler sosyal yaşamda efendisinin en önemli yardımcısı konumunda yer almaktadır. Çarşıda pazarda, hayvan otlatmakta veya sağmakta, evin günlük işleri olan yemek hazırlamakta ve kap kacak yıkamakta, efendisinin gelen misafirine hizmet etmekte, efendisinin ticaret işleriyle uğraşmakta ve en önemli meslek kollarından biri olan tarımda birçok sebze ve meyvenin ekilmesinde biçilmesinde kilit rol oynamaktadırlar.²²

Kadı sicilleri ve bölgeyi ziyaret eden ünlü seyyah Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde kölelerin istihdam sahalarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. İncelenen Kırım kadı sicillerinden 17 numaralı (1673-1674) deftere göre kölelerin meşgul oldukları meslekler şu şekildedir. El-hacc Ali'nin tereke kaydında Payel ve Kenan adlı kölelerin isminin sonunda çoban tanımını görüyoruz. Yüksek ihtimal bu tanım Payel ve Kenan'ın sosyal hayatta yaptığı mesleği ifade etmektedir.²³ Yine köle olan Dimitre adlı kişinin çobanlık görevi yürüttüğü ve yanında da Andri adlı Çora'nın bulunduğu miras kaydında fark edilmiştir.²⁴ Bunun dışında efendisinden aldığı talimatlar doğrultusunda Dilaver adlı Gulam Kara Kurt'tan Bahçesaray'a buğday taşıma organizasyonunda yer almaktadır.²⁵ Kayıtlarda azat edilen cariyelerin de günlük işlerle uğraştıkları düşünülmektedir. Evin temizliği, ev hanesinin doyurulması ve bakılmasında uğraşmaktadırlar. Kölelerin değirmencilik işleriyle de uğraştıkları fark edilmiştir.²⁶ Bu kayıtların dışında bölgeye seyahat eden Evliya Çelebi, Kırım'daki verimli toprakları gezerken burada çalışan kölelere rast geldiğini, Tarkan isimleriyle anılan bu kölelerin çocuk

²² Kırım Hanlığındaki kölelerin istihdam alanlarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Zeynep Özdem Köse, Kırım Hanlığı'nda Kölelik (1648-1699), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2017, s. 92-106.

²³ K. K. D, 17/4a-3.

²⁴ K. K. D, 17/62a-1.

²⁵ K. K. D, 17/27a-2.

²⁶ Sarı, 3a-3b Numaralı 1648-1679 Tarihli Kırım Kadıasker Defterlerine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat.

bir arada yaşadığını eserinde dile getirilmiştir.²⁷ Elde edilen bu bilgilerin ışığında kölelerin günlük yaşamda efendisinin en önemli malı olduğu ve çok ucuz maliyetle verilen işleri yaptığı tarafımızca düşünülmektedir.

3. Kırım Hanlığında Kölelerin Ekonomik Değerleri

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, Kırım Hanlığı'nın her yıl akınlar düzenleyerek elde ettiği köleler, hanlığa tabi hâkim sınıfların sosyal hayatındaki en önemli ticari ürünlerden biridir. İstihdam alanlarına bakıldığında da söz konusu durum doğrulanmaktadır. Bu doğrultuda, kölelerin fiyatlarıyla ilgili verilerin hanlığın ticari ve iktisadi yapısının anlaşılmasına katkı yapacağını düşünmekteyiz.

Kırım kadı sicilleri bizlere kölelerin ekonomik değerleri hakkında bilgiler sunmaktadır. İncelenen siciller içerisinde köle fiyatlarına dair bilgileri iki yöntem ile öğrenilmektedir. Bunlardan ilki köle satışlarından elde edilmiş olan kayıtlar, ikincisi ise kadı sicillerinde oldukça fazla bulunan tereke kayıtlarıdır. Aşağıda tereke kayıtlarından elde edilmiş kölelerin fiyatlarına dair bir tablo oluşturulmuştur. Tablonun oluşumunda kullanılan kaynaklar ise 4,10,17 numaralı Kırım kadı sicilleridir.²⁸

1. Vasil	45 Hasene
2. Kutlu Zaman	40 Hasene
3. Badısaba	50 Hasene
4. Nasta	55 Hasene
5. Kanfan	50 Hasene
6. Şahzaman	35 Hasene
7. İvan	50 Hasene
8. Hina	80 Hasene
9. Sati	20 Hasene
10 Can Bike	35 Hasene

²⁷ Evliya Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 7.Kitap- 2.Cilt, Haz: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 2011, s. 486.

²⁸ Dört Numaralı Kırım kadı siciline ve On numaralı Kırım kadı sicili üzerine çalışanlar için bkz. Yaşa, 67 A 90 Numaralı (Dördüncü Cilt) 1061-1062 Tarihli Kadıasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ek.onomik Hayat, s.29-30. Çavuş, 67 A 90 Numaralı (Onuncu Cilt), 1077-1080 (1666-1670) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1-70 Varak), s. 25.

Köle fiyatlarının kayıt altına alınmasında hasene para birimi kullanılmıştır. Kırım Hanlığı'nda kullanılan hasene, daha çok tereke kayıtlarında pahalı ürünlere kullanılmış olup 1 hasene 1 altına denk gelmektedir. Tablo detaylı incelendiğinde, en ucuz kölenin değeri 20 hasene, en pahalı kölenin fiyatının 80 hasene olduğu görülmektedir. Kölelerin ortalama değeri ise 40 ile 50 hasene arasında değişmektedir. Fiyatlardaki bu değişkenlik kölenin yaşı, fiziki ve sağlığı gibi çeşitli faktörlere dayanmaktadır.

Hanlık içerisinde köle değerlerine bakıldığında, en ucuz köle olan Sati'nin 20 hasanelik değeri atın cinsine göre iki ile dört arası ata denk gelmektedir. Ortalama bir kölenin değeri ise 6 ile 10 arası at fiyatına mukabildir. İnek ve koyun gibi diğer canlılara göre ise fiyatı oldukça pahalıdır. Tabloda yer alan kölelerin fiyatları tarla, bahçe ve ev gibi mülk fiyatlarından daha fazla veya denk konumundadır. İncelenen tereke kayıtlarındaki köle fiyatlarından anlaşıldığı kadarıyla her evde bir tane köle bulunması imkansız olup köle elde etmek oldukça yüksek maliyetli bir iştir. Köle sahipliğinin, Kırım toplumunda yüksek statüye ve zenginliğe işaret ettiği belirtilebilir.²⁹

4. Kırım Hanlığında Köle Azat Etme Yöntemleri

Kırım Hanlığı'nda köle azat etme yöntemlerini bölgede uzun yıllar boyunca kadı veya naibi tarafından tutulan mahkeme kayıtlarından tespit etmek mümkündür. Kırım kadı sicilleri incelendiğinde köleler ile ilgili en çok kayıttan da bu alanda tutulduğu fark edilmiştir. Köle azat etmek, efendisinin belirli sebeplerden dolayı kendi isteğiyle kölesine özgürlük bahşetmesini ifade etmektedir.³⁰

Efendilerin kölelerini azat etmesindeki en büyük etken İslam'ın köleler ile ilgili getirdiği hususlardır. İslam dini köle sahibine esirine iyi davranmasını buyurmasının yanında kölesini azat etmesine dair de teşvik etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de günahların affedilmesiyle ilgili hükümlerde, fakiri doyurmak ve giydirmek, hayrat yaptırmak, oruç tutmak gibi ameller yanında köle azat etmek de günahının affedilmesine

²⁹ İncelenen Kırım kadı sicillerinde yer alan tereke kayıtlarından bu bilgilere ulaşmak mümkündür.

³⁰ Hüseyin Bayarlan, "Osmanlı Devleti'nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri ", *Ulakbilge*, S.5, C.10, 2017, s. 448.

olanak sağlamaktadır.³¹ Kur'an da yer alan hükümlerin dışında köle azat etmeyle ilgili İslam peygamberi Hz. Muhammed'in de sözleri bulunmaktadır. Birçok kaynakta hadis olarak geçen şu cümlenin Hz. Muhammed'e ait olduğu düşünülmektedir; “*Mü'min bir köle azat eden bir kimseyi Allah, o kölenin her uzvuna karşılık bir uzvunu cehennem ateşinden koruyarak mükâfatlandıracaktır. Eline karşı el, ayağına karşı ayak, fercine karşı ferc.*”³² Hz. Peygamberin sarf etmiş olduğu bu sözler, İslam'ın köle azat etmeye dair verdiği önemi göstermektedir. Kırım Kadı sicillerinde de bu doğrultuda kölelerin azat edildiği fark edilmiştir. Bunun dışında kölesini kendisine sadık kılmak ve yaptığı işe gönüllü olarak bağlanmasını sağlamak için belirli anlaşmalar yapmak suretiyle azat edilen köleler de bulunmaktadır.

Aşağıda Kırım Hanlığındaki kölelerin azat edilme usulleri başlıklar halinde incelenmiştir. Kırım kadı sicillerinde yer alan köle azat etme ile ilgili kayıtların bu bölümün ana kaynağı konumunda bulunduğunu belirtmeliyiz.

4.1. Allah Rızası İçin Serbest Bırakılan Köleler

Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi Kırım Hanlığında da Allah rızası için serbest bırakılan köleler bulunmaktadır. Allah rızası için serbest bırakılan kölelerde bir karşılık beklenmemektedir. Kölelere “*itk-nâme*” adı verilen belge düzenlenmekte ve azat edilen kölenin eline verilmektedir. Allah rızası için azat etme durumları her zaman kadı huzurunda tescil ettirilmeye gerek duyulmamıştır. Sahibi günlük yaşamında kölesini tek sözüyle dahi serbest bırakabilme hakkına sahiptir. Azat olduğunu tescil ettirmek isteyen kölelerin şahitler eşliğinde kadı huzuruna çıkması gerekmektedir. Azat olduğunu tescil ettirenlerin süreleri kayıtlarda değişiklik göstermektedir. Bazı azat olmuş köleler üç ay sonra mahkemeye başvurarak durumunu tescil ettirenken bazıları ise on yıl gibi bir süreye yakın bekledikten sonra tescil ettirmektedir. Tescil ettirme ihtiyacı genellikle farklı şehirlere giriş ve çıkışlarda yaşanan sorunların giderilmesine yöneliktir. Azat olan köleler

³¹ Kur'an hükümlerinde kölelik üzerine bkz. Rûveyda Sağlam İnce, Kur'an-ı Kerim'de Kölelik Konusu, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

³² İnce, Kur'an-ı Kerim'de Kölelik Konusu, s. 87.

eğer ellerinde itk-nâmesi bulunmazsa, tekrar köle yapılabilme riskleriyle karşılaşabilmektedirler.³³

Kırım Hanlığı'nda, Allah rızası için köle azat etme usulü diğer azat etme yöntemlerine göre oldukça revaçtadır. İncelenen Kırım kadı sicillerinde Allah rızası için, yalnızca iyilik olsun diye azat edilen kölelerden bazıları aşağıda yer verilmek suretiyle incelenmiştir.

17 numaralı 1673-1674 tarihleri arasındaki vakaları ihtiva eden defterde, bir kaç azat vakasıyla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşıyoruz. Bahçesaray'da Yaşdağ köyü sakinlerinden Adeşan Bek şahitler huzurunda vekâletini Ak Mirza adlı kişiye vermiştir. Ak Mirza mahkemeye gelerek milleti Rus olan, orta boylu, sarışın ve ela gözlü Nilpare adlı cariyeyi müvekkili adına Allah rızası için azat eylemiştir. Müvekkilinin isteğiyle bu durumun kayıt edilmesini mahkeme önüne sunmuştur.³⁴ Bu kayıtla Nilpare'nin özgürlüğü tescillenmiştir. Nilpare'nin ne zamandan beri köle olduğu ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanında cariyeye olarak adlandırılması onun orta yaşlarda bir kadın olduğunu göstermektedir. Kendisinin bundan sonraki yaşamında memleketine dönmesine veya başka bir şehre taşınmasına dair hiçbir engel bulunmamaktadır.

Bir başka kayıta ise Müslüman olmuş bir kölenin azat olma hikâyesi yer almaktadır. Kırım toplumunda kölelerin din değiştirme yoluyla efendilerinin vicdanlarına sığındıkları bilinmektedir. Köleler, Müslüman olarak hem efendisinin daha iyi davranmasını hedeflemekte hem de gelecekte azat edilmesine yol açmaktadır.³⁵ Yüksek ihtimal bu gaye ile Müslüman olan el-Hâc Rüstem, düşüncesinde başarılı olmuştur. Kaydın içeriğine bakıldığında ise; Kilerci başı el-hâc Ramazan Ağa şahitler huzurunda vekâletini Hasan Çelebi adlı kişiye bırakmıştır. Hasan Çelebi mahkemeye gelerek uzun boylu, çıkık burunlu, gök gözlü ve sarışın el-hâc Rüstem adlı kişiyi mahkemeye hazır etmiştir. Hasan Çelebi, iş bu Rüstem'in el-hâc Ramazan'ın malı olduğunu ifade ederek müvekkili adına Allah rızası için azat eylediğini ifade etmiştir. Hasan Çelebi ayrıca Rüstem'in diğer hür insanlar gibi özgür olabileceğini dile getirmiş ve

³³ İzzet Sak, " Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl Başı) ", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.9, İstanbul, 1989, s. 181.

³⁴ K. K. D, 17/22a-1.

³⁵ Yaşa, Bahçesaray (1650-1675), s. 186.

mahkemeden bu durumun deftere kayıt edilmesini istemiştir. Mahkeme durumu inceledikten sonra deftere kayıt edilmesine onay vermiştir.³⁶ Rüstem'in Müslüman olmasının yanında el-hâc lakabını alması da onun büyük ihtimal sahibiyle beraber hacca gittiğini göstermektedir.

Bir diğer kayıta ise; Abdülbaki adındaki efendi, iyilik işlemek için kölesini azat etmeye karar vermiştir. Abdülbaki, Rıdvan adındaki kölesinin özgür olmasına dair isteğini mahkemeye sunmuş ve bununla da yetinmeyerek Rıdvan'ın yeni yaşamına rahat şekilde alışabilmesi için kendi mülkünden de bir bahçeyi hediye etmiştir.³⁷ Abdülbaki'nin Rıdvan'a bahçe hibe etmesi yüksek ihtimal ile Rıdvan'ın Kırım bölgesini terk etmeyeceğini düşündürmektedir.

Son kayıta ise; Fahrü'l-Ayan Bolat Ağa şahitler eşliğinde vekâletini Abdurrahman Emeldeş'e bırakmıştır. Abdurrahman mahkemeye gelerek koyun gözlü, kumral kaşlı ve uzun boylu Macar asıllı Makloş'u mahkemeye hazır etmiştir. Abdurrahman iş bu Makloş'u müvekkili adına Allah rızası için serbest bıraktığını ifade etmiştir. Abdurrahman mahkemeden Makloş'un eline itaknamesinin verilmesini istemiş, artık diğer hür insanlar gibi Makloş'un da özgür olduğunu dile getirmiştir.³⁸ Esareten özgürlüğüne kavuşan Makloş'un Macar asıllı olması ilgi çekicidir. Kırım bölgesinde bulunan kölelerin komşu devlet ve kabilelerden olduğu gibi Eflak, Macaristan ve Boğdan bölgelerinden de elde edildiği yukarıda ifade edilmişti.

Yukarıda bazı örnekleri verilen "karşılıksız köle azat etme" uygulamasının Kırım toplumunda bir hayli yaygın olduğu hatırlanmalıdır. Kayıtlarda, "*hasbeten lillah âzad ve i'tâk eyledi*", "*hasbetullah ve taleben rîzâi' azâd eylemişdir*" ve "*hasbetullahi azad ve i'tâk eyledim*" gibi cümleler Allah rızası için azat edilen köle davalarında yer almaktadır.

4.2. Anlaşma Yoluyla Azat Etme (Mükâtebe Usulü)

Kırım Hanlığı'nda köle sahiplerinin, kendi mülkü olan kölelerini serbest bırakmak için kullandığı diğer bir yöntem ise Mükâtebe

³⁶ K. K. D, 17/29a-3.

³⁷ Yaşa, 67 A 90 Numaralı (Dördüncü Cilt) 1061-1062 Tarihli Kadıasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat, s. 31.

³⁸ K. K. D, 17/41b-2.

usulüdür. Mükâtebe usulü, efendilerin köleleriyle yapmış oldukları anlaşma neticesinde azat etmesini ifade etmektedir. Yapılan bu anlaşmalarda kölelerin bazen sahiplerine belirli süre hizmet edilmesine karar kılınmış bazen ise doğrudan ödenecek olan parayı efendilerine getirilmesi şart koşulmuştur. Sahibinin biçtiği işte hizmet edecek olan kölelerde, hizmet süresini sahibi belirlemektedir. Genellikle bu süre kölenin değerine göre değişmektedir. Sahibine hizmet etmek yoluyla yapılan mukâtebe usullerinde iki tarafın da kazanç sağladığı araştırmacılar tarafından ortaya konulmaktadır. Sahibine hizmet eden kölenin verilen işte daha istekli olacağı ve kaçma gibi eğilimlere girmeyeceği düşünülmektedir. Sahibi ise bu anlaşma sayesinde kölesine yatırmış olduğu miktarı geri kazanmış olacaktır. Sahibiyle anlaşarak kendi fiyatını veya biraz üzerindeki fiyatı ödeyecek olan köleler, toplum içinde kendilerine uygun işe girmek suretiyle sahibine olan borcu için para kazanmakta, kazandığı parayı efendisine ödeyerek özgürlüğünü kazanmaktadırlar. Köleler ödeyecek oldukları değerleri genellikle belirli taksitlere bölmektedirler. Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli üretim merkezlerinden Bursa'da dokumacılık alanında çalışıp özgürlüğüne kavuşmuş kölelere rastlanılmaktadır.³⁹ Kırım'da ise mükâtebe anlaşmalarında hayvancılığın daha ön planda olduğu tahmin edilmektedir.⁴⁰

Örneklerden ilkinde; Ayşe Bike bint-i Bali Ağa, şahitler eşliğinde vekaletini Ali bin Bali Ağa'ya vermiştir. Ali de mahkemeye gelerek koyun gözlü, kumral kaşlı, uzun boylu, Moskova asıllı olan Donçura nam Kazak'ı hazır etmiştir. Ali, iş bu Donçura müvekkili olan Ayşe ile otuz beş altın fiyata serbest kalmak için anlaşıklarını ifade etmiştir. Donçura otuz beş altın bedelini tamamen ödediğini bu yüzden özgürlüğüne kavuşmasını ve İtaknamesinin yazılıp eline verilmesini istemiştir. Donçura'nın da durumu onaylamasıyla beraber mahkeme Donçura'nın azat olmasına dair hiçbir engelin olmadığını kabul etmiştir.⁴¹ Donçura'nın otuz beş altını hangi işte çalışarak elde ettiği kayıtlarda yer almamaktadır. Bunun

³⁹ Rahmi Deniz Özbay, " Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mükâtebe Yöntemi ", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2009/1 s. 155.

⁴⁰ Yaşa, Bahçesaray (1650-1675), s. 188.

⁴¹ K. K. D, 17/16b-2.

yanında doğrudan ya da kaç taksit ile ödediği gibi detaylar kayıta belirtilmemiştir.

Kendi fiyatını ödeyerek serbest kalan bir başka köle kaydında ise; Ak Mescit kazasına bağlı, Hacı Halil köyünden Mahmut adlı efendi, kölesi olan Zülfikar'ı fiyatı olan 50 altını getirmesi sonrasında azat edeceğini ifade etmiştir. Yapılan anlaşma sonucunda Zülfikar bu fiyatı kazanarak efendisine sunduğunu dile getirmiştir. Bunun sonucunda efendisi de yapılan anlaşmaya uyarak kölesini azat etmiştir.⁴²

Efendisine belirli süre hizmet etmek şartıyla serbest kalması gündeme gelen köle kaydında ise; Semen adlı gulâm mahkemeye gelerek önceki sahibi olan müteveffa Andon ile anlaşma yaptıklarını, Andon'un kendisine dokuz sene boyunca hizmet edersen azat olabilirsin dediğini ifade etmiştir. Semen bu şartlar altında Andon'a dört sene hizmet eylediğini, vasisi olan Aya'ya ise beş senedir hizmet eylemekte olduğunu mahkemeye bildirmiştir. Efendisi olan Aya ise yapılan bu anlaşmadan haberdar olmadığını mahkeme huzurunda belirtmiştir. Bunun üzerine mahkeme Semen'in şahitlerine başvurmuştur. Semen şahit olarak Veli bin Arap Ahmet'i ve Vasıp veledi İstifan adlı kişileri mahkemeye sunmuştur. Semen'e şahit olanlar durumun doğru olduğunu, böyle bir anlaşmanın Semen ile ölmüş olan Andon arasında gerçekleştiğini ifade etmişler, fakat anlaşmanın henüz dolmadığını, sene itibariyle sekizince senesinde olduğunu belirtmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme Semen'in Andon'un vasisi olan Aya'ya bir yıl daha hizmet etmesini kararlaştırmıştır.⁴³ Semen bir yıl daha köle hayatına devam etmek zorunda kalmıştır. Bunun yanında Semen'in hangi iş ile efendisine hizmet ettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Son kayıta ise; Aktacı köyünden Hacı Gazi, annesinden miras olarak kalan Aslay adlı kölesine sekiz buçuk sene yapacağı hizmet sonrasında azat edeceğine dair söz vermiştir. Hizmetinin yedinci senesi sonrasında

⁴² Yaşa, 67 A 90 Numaralı (Dördüncü Cilt) 1061-1062 Tarihli Kadıasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat, s. 32.

⁴³ K. K. D, 17/28a-1.

durum mahkemeye taşınmış, hizmet süresinin dolmasına süre varken Hacı Gazi kölesini özgür bırakmaya uygun görmüştür.⁴⁴

4.3. Tedbîr Usulüyle Köle Azat Etme

Kırım Hanlığında kullanılan bir diğer köle azat etme yöntemi tedbîrdir. Tedbîr, sahibinin ölümü sonrasında kölesine bahşettiği özgürlük anlaşmasını ifade etmektedir. Tedbîr yöntemiyle azat etme, tedbîr-i mutlak ve tedbîr-i mukayyed olarak ikiye ayrılmaktadır. Tedbîr-i mutlak'ta köle, sahibinin ölümünden sonra değeri kalan mirasın üçte birinden fazla değilse o anda azat olurdu. Değeri fazla ise aradaki farkı sahibinin varislerine ödemek koşuluyla özgürlüğünü kazanabilirdi. Tedbîr-i mukayyed ise köle sahibinin henüz ölmeden önce kölesini azat etmesine denmektedir.⁴⁵ Kırım kadı sicillerinde de bu usul ile birçok kölenin serbest bırakıldığı fark edilmiştir. Kayıtlarda genellikle sahibi tarafından “kırk gün önce” veya “kırk gün sonra” azat olsun ifadeleri geçmektedir.

Kayıtlardan ilkinde, Devlet Ali bin Ahmet mahkemeye gelerek Moşe veledi Köse Şulma'yı mahkemeye hazır etmiştir. Devlet Ali mahkemede kendisini ve kız kardeşi olan Gülbeyaz'ı Moşe'nin babası olan Köse Şulma'nın ölmeden kırk gün önce azat olabilirsiniz dediğini söylemiştir, fakat Moşe bu sözü dinlemeyerek kendilerini hala köle olarak tutma niyetinde olduğunu ifade etmiştir. Mahkeme bunun üzerine Moşe'yi dinlemiştir. Moşe, önceden gerçekleşen bu durumla ilgili bilgisinin bulunmadığını mahkeme huzurunda ifade etmiştir. Bunun üzerine mahkeme Devlet Ali'nin şahitlerine başvurmuştur. Hızır ile Murtaza, Devlet Ali adlı köle için şahit olarak, Köse Şulma'nın, ölmeden kırk gün önce, Ahmet'in büyük evladının, yani Devlet Ali'nin “azat olsun” dediğini duyduklarını söylemişlerdir. Bunun üzerine mahkeme Devlet Ali'nin azat edilmesine karar vermiştir.⁴⁶ Devlet Ali kayıтта kardeşinin de özgürlüğünü istemiş olsa da, şahitler bu konuda bir bilgi vermediği için bu davada kardeşle ilgili bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁴ Sarı, Sema Aktaş Sarı, *3a-3b Numaralı 1648-1679 Tarihli Kırım Kadıasker Defterlerine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, s. 44.

⁴⁵ Ümit Ekin, “ 17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü ”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.29, S. 47, Ankara, Mart 2010, s. 32.

⁴⁶ K. K. D, 17/36b-1.

İkinci kayıta ise; Koyun gözlü, sol gözü akı, kumral kaşlı, kayık burunlu ve orta boylu Rus asıllı Kutlu Zaman mahkemeye gelerek Huri Handan'ın vasileri olan Ali Han ve Sevgül'ün vekili olan Hasan Efendi'yi mahkemeye hazır etmiştir. Kutlu Zaman mahkemede efendisi olan Kadın Şah'ın hayatta iken ve sağlığı yerinde iken kendisini ve ismi okunamamış bir köleyi “kırk güne azat ol” diyerek azat ettiğini ifade etmiştir. Yapılan sorgulamada Hasan Efendi durumu reddetmesinden dolayı mahkeme Kutlu Zaman'ın şahitlerine başvurmuştur. Ali ile Ebu'l Hayr Kutlu Zaman'ın mahkeme önünde söylediklerine şahitlik ederek durumun doğruluğunu deftere kayıt ettirmişlerdir.⁴⁷ Bu şahitlerin ifadelerinden sonra Kutlu Zaman'ın özgürlüğüne kavuşmasına dair herhangi bir engel kalmamıştır.

Son olarak; Hasan Çelebi'nin kölesi olan Abdi adlı şahıs mahkemeye başvurma suretiyle özgürlük mücadelesine girişmiştir. Abdi mahkemede efendisi olan Hasan Çelebi'nin kendisini ölmeden evvel azat eylediğini dile getirmiştir. Bu duruma şahit olarak da Şahbaz Mirza ve Molaş'ı göstermiştir. Mahkeme ifade edilen durumu ve şahitleri göz önüne alarak Abdi adlı kölenin hür olmasına karar vermiştir.⁴⁸

4.4. Efendisinin Çocuğunu Doğurma (Ümm-i Veled)

Kırım Hanlığında görülen azat etme yöntemlerinden bir diğeri ise Ümm-i Veled olma durumudur. Cariye, efendisinin bir malı konumunda ve efendisinin isteklerini yerini getirmekle yükümlü sıradan bir köleyken, efendisiyle kurduğu ilişki sonrası dünyaya getirdiği çocuk vasıtası ile ümm-i veled olmaktadır. Bu andan itibaren cariye diğer köleler gibi satılmaz, ömür boyu efendisinin yanında yaşar, efendisi öldükten sonra da mahkemeye başvurma yoluyla özgürlüğüne kavuşurdu.⁴⁹

Ümm-i veled kayıtları Kırım kadı sicillerinde nadir rastlanan davalardandır. 1650-1675 yılları arasında yalnızca iki tane kayıta bu durum söz konusudur.⁵⁰ İncelenen sicillerden birinde ümm-i veled

⁴⁷ K. K. D, 17/46a-5.

⁴⁸ Çavuş, 67 A 90 Numaralı (Onuncu Cilt), 1077-1080 (1666-1670) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1-70 Varak), s. 26.

⁴⁹ Hüseyin Bayarslan, Osmanlı Devleti'nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri, s.450.

⁵⁰ Yaşa, Bahçesaray (1650-1675), s. 189.

olarak özgür kalan köle kaydı bulunmaktadır. Dib Tarhan kazasında Sabancı köyünde yaşamını idame ettiren Anca adlı cariyeye mahkemeye gelmiştir. Mahkemede efendisinden üç tane çocuk dünyaya getirdiğini ifade etmiş ve efendisinin vefat ettiğini söyleyerek hür olmak istediğini mahkemeye bildirmiştir. Mahkemenin yaptığı inceleme sonucunda Anca adlı cariyeye ve ondan doğma çocukların hür olduğuna hükmedilmiştir.⁵¹

Sonuç

Kırım kadı sicilleri üzerine yapılan yüksek lisans tezleri ve 17 numaralı deftere dayanarak yürütülen çalışmanın ilk kısmında kölelerin milletleri, tasvirleri ve isimleri hakkındaki veriler değerlendirilmiş, Kırım Hanlığı'ndaki köle temin etme alanlarının Kafkasya, Polonya, Güney Rusya ve Balkan ülkeleri olduğu belirgin şekilde tespit edilmiştir. Hanlık içerisinde istihdam edilen kölelerin fiziki özelliklerini ve geldikleri noktaları belirten kayıtların genellikle azat edilme davalarında yer aldığı gözlenmiştir.

Hanlığın köle elde etmek için çıktığı akınlarda elde edilen köleler hem Osmanlı İmparatorluğunun hem de Hanlığın ekonomisinde önemli yer tutmuştur. Kırım Hanlığı bu akınlardan sonucunda binlerce insanı köleleştirmiş, Hanlık içerisinde ve İmparatorluğun başkenti dâhil olmak üzere birçok bölgesinde köleye duyulan ihtiyacı karşılamayı sağlamıştır.

Hanlığın içinde kölelerin yaşam standartları efendisinin davranışı ve zenginliğine göre değişmektedir. Hanlığı ziyaret eden bazı seyyahlar kölelerin aciz durumlarını betimlemişlerdir. Kırım Hanlığı köleleri sosyal hayatta ucuz işçilik karşılığında kullanmışlardır. Hayvancılık, tarım, ev hizmetleri, ticaret işleri ve esnaf işleriyle başta olmak üzere birçok alanda köle emeği görülmüştür. Kırım'da köle fiyatlarına bakıldığında ise diğer ürünlere göre oldukça pahalı bir ürün olarak gözükmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda olduğu gibi Kırım Hanlığında da köle azat etme yaygındır. Kırım'da çeşitli yöntemlerle kölelerin sahipleri tarafından azat edildiği görülmektedir. Köle azadı Allah'ın takdirini kazanmak için yapılabildiği gibi köle sahibi ve köle arasındaki

⁵¹ Erim Vatanserver, 67 A 90 Numaralı (On Dokuzuncu Cilt) 1083-1087 (1672-1676) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi S. B. E Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 28.

anlaşmalarla, yani mükatebe yöntemiyle de gerçekleştiriliyordu. Mükatebe usulünde genellikle iki tarafın karlı çıkması esası bulunurdu. Sahibinin ölümüne bağlı azat etme, yani tedbir yöntemi ile sahibinden çocuk sahibi olma şartına bağlı azat etme, rastlanan diğer azat etme yöntemleridir.

Kaynakça

1673-1674 Tarihli 17 numaralı Kırım Kadıasker Defteri.

AKTAŞ SARI, Sema, 3a-3b Numaralı 1648-1679 Tarihli Kırım Kadıasker Defterlerine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.

AYDIN, Akif, HAMİDULLAH Muhammed, " Köle " İslam Ansiklopedisi, C.26, 2002.

BAYARSLAN, Hüseyin " Osmanlı Devleti'nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri " Ulakbilge, C.26, S.5, 2017.

ÇAVUŞ, Mehmet Caner, 67 A 90 Numaralı (Onuncu Cilt), 1077-1080 (1666-1670) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1-70 Varak), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

ÇELEBİ, Evliya, " Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi 7. Kitap 2. Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

EKİN, Ümit, " 17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuk Kazasında Kölelerin Toplumsal Statüsü ", Tarih Araştırmaları Dergisi, C.29, S.47, Ankara, Mart 2010.

İNALCIK, Halil, " Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği ", Doğu Batı Makaleleri II, 2008.

İNALCIK, Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-1 1300-1600, Türkiye İş Bankası yayınları, İstanbul, 2017.

İNCE SAĞLAM, Rüveyda, " Kur'an-ı Kerim'de Kölelik Konusu ", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

KING, Charles, The Black Sea, Oxford University Press, New York, 2004.

KROLIKOWSKA, Natalia, " Social Status, Living conditions, and Religiosity of Slaves From The Lands of The Polish-Lithuanian Commonwealth In The Crimean Khanate in The 17th Century", Osmanlı Devleti'nde Kölelik, Ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan, Tezkire yayınları, İstanbul, 2017.

ÖZDEM, Zeynep, Kırım Karasubazar'da Sosyo-Ekonomik Hayat, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 2010.

ÖZDEM KÖSE, Zeynep, Kırım Hanlığı'nda Kölelik (1648-1699), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş, 2017.

ÖZTÜRK, Yücel, Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe (1475-1600), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, Ekim 2014.

ÖZTÜRK, Yücel, " Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeğinin Rolü ve Hacmi ", Osmanlı Devleti'nde Kölelik: Ticaret-Esaret-Yaşam, Ed. Zübeyde Güneş Yağcı, Fırat Yaşa, Dilek İnan, Tezkire yayınları, İstanbul, 2017.

ÖZBAY, Rahmi Deniz, " Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mükâtebe Yöntemi ", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.17, 2009.

SAK, İzzet " Konya'da Köleler (16. Yüzyıl Sonu-17. Yüzyıl Başı) ", Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S.9, 1989.

SAK, İzzet Şer'iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler (17. ve 18. Yüzyıllar), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya. 1992.

ŞAHİN, Fatma, 67 A 90 Numaralı (On Birinci Cilt), 1077-1078 (1667-1667) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

TOTT, Baron De, 18. Yüzyılda Türkler ve Tatarlara Dair Hatıralar, 1001 Temel Eser Yayınları, İstanbul, 1970.

YAĞCI, Zübeyde Güneş, " Köle Akınlarının Kırım Hanlığı Üzerindeki Siyasi ve Ekonomik Tesirleri ", Türkiye-Ukrayna İlişkileri Kazak Dönemi (1500-1800) Ed. Volodimir Melnik, Mehmet Alpargu, Yücel Öztürk, Muhammed Bilal Çelik, Çamlıca Basım Evi, İstanbul 2015.

Vatansever, Erim, 67 A 90 Numaralı (On Dokuzuncu Cilt) 1083-1087 (1672-1676) Tarihli Kadıasker Defteri'ne Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi S. B. E Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

YAĞCI, Zübeyde Güneş, " İstanbul Gümrük Defterlerine Göre Karadeniz Köle Ticareti (1606-1607) ", History Studies International Journal of History, S.3, C.2, 2011.

YAĞCI, Zübeyde Güneş, " Köle Kaynağı Bakımından Kafkasya'nın Önemi ", *Yeni Türkiye Dergisi*, S.71, 2015.

YAŞA, Fırat, 67 A 90 Numaralı (Dördüncü Cilt) 1061-1062 Tarihli Kadıasker Defterine Göre Kırım'da Sosyal ve Ekonomik Hayat, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014.

YAŞA, Fırat Bahçesaray (1650-1675), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2017.

YAŞA, Fırat, “ Desperation, Hopelessness, and Suicide: An İntial Consideration of Self-Murder by Slaves in Seventeenth-Century Crimean Society”, Turkish Historical Review, S.9, 2018.